

TEMP

TIDSSKRIFT FOR HISTORIE

HESTEHANDEL
EFTERLYST
BONDESTAND
LIMFJORDSTANGEN
DRAMATIKER
ØSTGRØNLAND
NYHEDSMEDIER
HEKSE

HESTE I HOLSTEBRO 1485-1521

Senmiddelalderlig byhistorie i et handelsmæssigt perspektiv

Mirja Piorr

”Item Nis Tameß i Holstebro 37 heste 4,5 mrk ok 2 ß.”¹

Nis Tammesen fra Holstebro rejste i foråret eller sommeren 1505 til Ribe, hvor han på vej ud af byen betalte 4,5 danske mark og to skilling i told for sin store hesteflok. Formentlig var han som i andre år på vej mod toldstedet i Gottorp for at fortsætte rejsen gennem Hertugdømmerne og sælge hestene i eller omkring Lübeck. Det indledende citat fra Ribe toldregnskab i 1505 antyder, at hestehandlen spillede en stor rolle for Nis Tammesen som grundlag for hans forretninger. Nis Tammesen fremstår som en af Holstebros talrige hestehandlere omkring år 1500, der flere gange om året rejste gennem Jylland mod syd til Hertugdømmerne. Hestene og dermed hestehandlen havde på det tidspunkt en stor betydning for byen og genererede ikke kun handelsindtægter, men også vigtig social og handelsmæssig organisering og placerede købstaden Holstebro i en international sammenhæng.

Holstebros hestehandel i 1400- og 1500-tallet er grundet flere bybrande næsten udelukkende overleveret gennem toldregnskaber fra andre byer. Ikke desto mindre tegner toldregnskaberne et omfangsrigt billede af Holstebros hestehandel gennem blandt andet oplysninger om købmændenes navne, hestenes antal, toldbeløb, rejsetidspunkter og handlen med andre handelsvarer. Fra den valgte tidsperiode er hovedsageligt toldregnskaberne fra Ribe, Gottorp og Plön af interesse, da Holstebros hestehandlere passerede disse byer på deres rejser til Slesvig og Holsten. I denne sammenhæng danner regnskabsanalysen et vigtigt metodisk grundlag.² Som kildemateriale giver senmiddelalderlige toldregnskaber en række udfordringer i deres analyse og fortolkning. Der skal blandt andet tages hensyn til forskelle mellem markeds- og årsregnskaber, manglende år eller måneder i overleveringen, forskelligartet regnskabsføring, manglende eller upræcise herkomstangivelser og meget almindelige navne, der gør det svært at identificere heste- og oksehandlerne.³

De ældst bevarede danske toldregnskaber stammer fra Gottorp fra 1485 og markerer derfor begyndelsen på den valgte tidsperiode.⁴ Indtil 1521 er der gentagne gange overleveret regnskaber fra flere toldsteder i det samme år. Det muliggør sammenligninger og et dybere indblik i de enkelte personers handelsrejser. Inden for den

1 Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 5, Ribe Toldregnskab (herefter R) 1504/05, 4b, Rigsarkivet (herefter RA).

2 Petersen: ”Ertrag”, 331-33; Pätzold m.fl. (red.): *Rechnungen*.

3 Disse og en række andre udfordringer med kildematerialet har Poul Enemark beskæftiget sig med. Enemark: *Studier*, bd. 1, især fra 93.

4 Venge: *Åretold*, 166.

valgte tidsperiode giver regnskaber fra følgende år oplysninger om hestehandlere fra Holstebro: Ribe 1504-1505, 1509, 1519-1521, 1540,⁵ Kolding 1519-1520,⁶ Gottorp 1485, 1490-1492, 1497-1498, 1501, 1508, 1510-1511, 1519⁷ og Plön 1491-1492, 1494-1497, 1500, 1503, 1505-1506, 1508-1509, 1511-1513, 1518.⁸ En del andre toldregnskaber fra den samme periode og de samme toldsteder er bevaret, men giver af forskellige grunde ikke oplysninger om hestehandlerne fra Holstebro.⁹ De tidligste byfogedregnskaber fra Holstebro med informationer om told er først overleveret fra 1618 og 1646-1650 og indgår derfor ikke i analysen.¹⁰

Holstebros hestehandel i slutningen af 1400-tallet og begyndelsen af 1500-tallet er hidtil ikke blevet belyst i detaljer. Historikeren Poul Enemark fremhæver i en overblikartikel over Danmarks hestehandel Holstebros markeder, der i 1600-tallet regnedes for Danmarks største hestemarkeder. Samtidig påpeger han en generel nedgang i den danske hestehandel allerede i anden halvdel af 1500-tallet til fordel for den stigende oksehandel.¹¹ Derudover har kun historikerne Johan Hvidtfeldt i 1936 og Jens Ingvar Aldal i 1939 tematiseret Holstebros hestehandel med fokus på byens markeder fra anden halvdel af 1500-tallet og frem til 1700-tallet. Med henvisning til Gottorpregnskabet fra 1485 nævner Hvidtfeldt og Aldal dog kun meget kort Holstebros omfangsrige hestehandel på dette tidspunkt og tilføjer, at der i 1519 og i 1521 såvel som i 1592 også blev handlet med store okseflokk. Aldal fremhæver hestehandlens store omfang i anden halvdel af 1500-tallet, og at det især var heste, der blev drevet fra Holstebro mod Ribe. Både Hvidtfeldt og Aldal beskriver hestehandlens tilbagegang i Holstebro i anden halvdel af 1600-tallet og begrunder det med handel uden for byen og uden for markederne, det såkaldte forprang. Ingen af dem behandler sammenspillet mellem heste- og oksehandlen.¹²

Via markeder og handelsruter var hestehandlen tæt knyttet til oksehandlen,

-
- 5 Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 5, Ribe Toldregnskab (herefter R) 1504/05, Ribe Toldregnskab 1509, Ribe Toldregnskab efter 1512, RA; Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 12, Ribe og Kolding Toldregnskab (herefter R/K) 1519, 25/3, hæfte 1, 1r-13v, Ribe Toldregnskab 1519, 24/6, hæfte 1, 14r-14v, Ribe Toldregnskab (herefter R) 1519, 8/9, hæfte 1, 15r23r, Ribe og Kolding Toldregnskab 1520, 25/3, hæfte 1, 31v-40v, Ribe Toldregnskab 1520, 8/9, hæfte 2, 1r6r, Ribe Toldregnskab 1521, 25/3, hæfte 2, 13r17r, RA; Regnskaber 1433-1559: Riberhus Lens regnskab (1537-1540) (herefter R 1540), pakke nr. 28, RA.
 - 6 Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 12, Ribe og Kolding Toldregnskab (herefter R/K) 1519, 25/3, hæfte 1, 1r-13v, Kolding Toldregnskab (herefter K) 1520, 4/10, hæfte 2, 7r12r, RA.
 - 7 Gottorp Toldregnskab (herefter G) 14901491, 14911492, 1497-1498, 1498, 1501, 1508, 1510, 1511, 1519, RA.
 - 8 Abt. 1, Nr. 7, Plöner Zollrechnungen (herefter P) 1491, 1492, 1494, 1495, 1496, 1497, 1500, Landesarchiv Schleswig-Holstein (herefter LASH); Abt. 1, Nr. 8, Plöner Zollrechnungen (herefter P) 1503, 1505, 1506, 1508, 1509, 1511, 1512, 1513, 1518, LASH.
 - 9 En oversigt over alle danske toldregnskaber fra 1400- og 1500-tallet findes i Enemark: *Studier*, bd. 2, 57-61.
 - 10 Hvidtfeldt: "Holstebro Markeder", 10; Aldal: *Holstebros Historie*, 127-28.
 - 11 Enemark: "Hestehandel (Danmark)", 528-529, 531.
 - 12 Hvidtfeldt: "Holstebro Markeder", 3-4, 12-13; Aldal: *Holstebros Historie*, 121-22, 125, 129-31.

som i forhold til hele Danmark og hertugdømmet Slesvig har fået mere opmærksomhed i litteraturen end hestehandlen.¹³ Med sit omfangsrige arbejde om oksehandlen i 1400- og 1500-tallet giver især Poul Enemark mulighed for at sætte de enkelte hestehandlere fra Holstebro i kontekst med den danske oksehandel.¹⁴ Derudover giver flere afhandlinger af Poul Enemark samt historikerne Carsten Jahnke og Kilian Baur et indblik i handelskontakter mellem Danmark og Lübeck og danner dermed et grundlag for at placere Holstebros hestehandlere i en mere international sammenhæng.¹⁵ Det internationale perspektiv er også centralt i historikeren Esben Graugaards afhandling om studehandlen i Nordvestjylland, hvor vægten er på 1700-1800-tallet.¹⁶

I forbindelse med Holstebros 750-års købstadsjubilæum i 2024 er Holstebro Museum i gang med at genfortælle byens historie ud fra dyrenes byhistorie. Fra den hidtidige litteratur er det velkendt, at Holstebro har en lang tradition for store heste- og kvægmarkeder samt langdistancehandel med dyr fra 1600-tallet frem til begyndelsen af 1900-tallet. Det væsentligste formål med nærværende artikel er igennem et by- og handelshistorisk casestudie at undersøge, hvor langt tilbage i tid denne tradition kan spores. Vestjyllands jordbundsforhold og barske klima har længe gjort det mere attraktivt for områdets landbrugere at satse på dyreavl frem for agerdyrkning. Den veletablerede lokale vidensoverførsel og sociale organisation af avl og handel, som Graugaard fortæller om fra 1700- og 1800-tallet, har en betydeligt ældre historie i Holstebro, hvis detaljer hidtil ikke har været kendt. Igennem en mere dybdegående analyse af kilde-materiale fra årtierne omkring år 1500, end tidligere studier har publiceret, undersøger artiklen Holstebros hestehandels omfang og udvikling i denne periode, hestehandlernes fælles rejser og muligvis fælles handel, deres handel med andre handelsvarer, samt hvorvidt der foregik en overgang fra hestehandel til oksehandel. Artiklen tager dermed udgangspunkt i en befolkningsgruppe i byen, hvis virke var tæt knyttet til dyrene. Købmændene og dyrenes bevægelsesmønstre mellem landområde, byrum og salgssteder er vigtige. Analysen af hestehandlen og dens samspil med andre handelsvarer placerer byens hestehandlere og dermed købstaden Holstebro i et dansk og et internationalt perspektiv og fletter lokalhistorien sammen med dansk og international by- og handelshistorie for årene 1485 til 1521.

DEN SOCIALE OG HANDELSMÆSSIGE ORGANISATION AF HESTEHANDLEN I HOLSTEBRO

Handlen i senmiddelalderlige danske byer var stærkt reguleret og bundet til torv- og markedstider. I Holstebro fandtes der tre årlige markeder: Midfaste Marked (marts), St. Hans Marked (24. juni) og St. Olufs Marked (29. juli). Heste udgjorde en betydningsfuld handelsvare på markederne for både lokale handlere og købmænd fra andre danske og tyske byer, især på Midfaste Marked og St. Olufs Marked. Allerede omkring

13 Eksempelvis Achelis: "Geschichte"; Jürgens: *Handelsgeschichte*; Bang: "Studehandel".

14 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1-2; Enemark: "Flensborg (op til 1500)"; Enemark: "Flensborg (efter 1500)".

15 Enemark: "Vesteuropa"; Enemark: "Lybæk"; Jahnke: "Lübecks rolle"; Baur: *Freunde*.

16 Graugaard: *Bønder*.

år 1400 kom handlere for eksempel fra Itzehoe for at købe heste og okser.¹⁷ Holstebros placering ved et knudepunkt i vejnettet ved vadestedet over Storå har tidligt gjort byen til et sted, hvor folk fra lokalområdet afsatte deres varer, deriblandt dyr. Hestene blev opdrættet ude på landet og solgt til danske og udenlandske hestehandlere på markederne.¹⁸

Hestehandlens organisering viser sig tydeligt gennem en fælles rejseaktivitet. Allerede det tidligste toldregnskab fra Gottorp fra 1485 påviser, at mange hestehandlere fra Holstebro rejste sammen og betalte deres toldafgifter lige efter hinanden. Fælles rejseaktivitet gentog sig i hele analyseperioden fra 1485 til 1521 og omfattede mellem to og 11 personer, selvom det sidstnævnte tal er usædvanligt højt. Hyppigt rejste to til tre personer sammen. Alligevel omfattede den fælles rejseaktivitet på intet tidspunkt alle hestehandlere fra Holstebro. Fælles rejser var en mulighed, som nogle personer kun benyttede sig af på en del af rejsen. Derudover findes talrige eksempler på, at rejsende fra omkringliggende byer nåede toldstederne sammen, og at danskere fra forskellige byer rejste sammen fra Ribe til Gottorp og i nogle tilfælde videre til Plön.¹⁹ At heste- og oksehandlere rejste i fællesskab, var på ingen måder et fænomen, der kun ses i Holstebro frem til 1521, men forekommer i mange danske byer og ligeledes på senere tidspunkter.²⁰ Antagelig foretog hestehandlerne selv rejserne. Toldregnskaberne påviser fragtmænd og tjenestekarle, der rejste som stedfortrædere for en købmand, men der er ikke tegn i kilderne på, at Holstebros hestehandlere benyttede sig af den mulighed.²¹

Hestehandlernes rejser koncentrerede sig på bestemte årstider. Poul Enemark nævner februar-marts, juni-juli og september som typiske rejsetider for den danske hestehandel.²² Dette kan i det store og hele bekræftes med Holstebros hestehandel, selvom nogle handlere rejste lidt tidligere eller senere, delvist i sammenhæng med St. Hans Marked og St. Olufs Marked i Holstebro. Med den fremvoksende oksehandel koncentrerede en del af købmændene i stigende grad deres handel om markederne i Ribe 25. marts og 8. september.²³

Holstebros hestehandlere rejste ikke kun i fællesskab og på bestemte tidspunkter, men benyttede sig ligeledes af de typiske rejseruter mod syd. Fra Holstebro rejste hestehandlerne langs den senere såkaldte vestjyske oksevej forbi Varde og til Ribe såvel som længere mod syd til Gottorp.²⁴ Toldstedet i Kolding var ikke af betydning for Holstebros hestehandel og lå heller ikke på hestehandlernes rejserute. Først i 1520 findes der eksempler på, at heste- og oksehandlere fra Holstebro fortoldede deres okse-

17 Kristensen og Poulsen: *Danmarks byer*, 365; Hvidtfeldt: "Holstebro Markeder", 3.

18 Bøgh: "Økonomi", 59; Aldal: *Holstebros Historie*, 120.

19 Se de nævnte toldregnskaber i fodnote 5-9.

20 Enemark: *Studier*, bd. 1, 331-333.

21 For eksempel betalte "Hans Klawesß knecht to Ottensze" told for en pakke i Gottorp i 1485. G 1485, 40a, RA.

22 Enemark: "Hestehandel (Danmark)", 527.

23 R/K 1519, 3a, RA; R 1519, 15b-16a, RA; R/K 1520, 33b-34a, RA; R 1520, 2b, 5b, RA; R 1521, 16b, RA.

24 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 368, 377.

flokke og få heste i Kolding.²⁵ Hestehandlerne fra Holstebro, som er kendt fra Gottorps og Plöns toldregnskaber, dukker hverken op i *Pfundgeldlisten* fra 1485 og 1486 (Hamborg)²⁶ eller i *Pfundzollbücher* fra 1492 til 1496 (Lübeck).²⁷ Her er tale om lister over told, der opkrævedes i nogle år for blandt andet handelsvarer, der blev transporteret ind og ud af Hamborg og Lübeck havn per skib.²⁸ Dette samt Holstebros placering i landet tyder på, at Holstebros hestehandlere hovedsageligt transportererede deres varer på landvejen, når de rejste mod syd.

Mange hestehandlere købte, transportererede og solgte selv deres heste og andre handelsvarer. Samtidig antyder toldregnskaberne, at en del af Holstebros hestehandlere sluttede sig sammen og betalte deres toldbeløb i fællesskab. For eksempel gav Ebbe Christensen og Jes Jepsen sammen et toldbeløb på 12 skilling for seks heste i 1495,²⁹ og Vinter Tammesen betalte told for 10 heste sammen med Anders Christensen i år 1500 samt told for 74 okser sammen med Søren Ebbesen i 1518.³⁰ En form for sammenlutning betegnes som *selschop* i de nedertyske regnskaber. Nedertysk *selschop* oversættes som 'handelselskab', men kan også stå for 'ledsager'. Jens Lassen betalte "mit sin selschup"³¹ i maj 1495 told for fem heste ved toldstedet i Plön, og Claus Tidmesen betalte fire måneder senere told for ni heste "mit sin selschup".³² Ligeledes nævnes Nis Tammesen i Plön år 1500 "mit sin selscup"³³ med 80 okser og tre år senere "consotio"³⁴ med syv heste og en vogn. Det er uklart, om Nis Tammesen havde sluttet sig sammen med de samme eller forskellige personer i de nævnte tilfælde.

Kildebegrebet *selschop* benyttes i mange nedertyske toldregnskaber fra Plön for rejseselskaber eller sammenslutninger af købmænd fra en række danske og tyske byer, deriblandt Ribe, Viborg, Randers, Lemvig, Kolding, Horsens, Assens, Aalborg og Varde såvel som Lübeck og Kiel.³⁵ I forskningen om hanseforbundets selskabshandel, den såkaldte *Gesellschaftshandel*, betegner *selschop* en kompleks handelsform, hvis udformning udviklede sig i løbet af senmiddelalderen. Den grundlæggende form var to (senere flere) personer, der begge bidrog med kapital til deres fælles handel, som en (eller senere flere) af dem aktivt udførte. Gevinst og tab blev delt mellem medejerne, der

25 K 1520, 7b-8b, RA.

26 Jahnke m.fl. (red.): *Die Hamburgisch-Lübischen Pfundgeldlisten 1485-1486*. Disse kilder afspejler især vesthandlen mod Holland og England/Skotland. Jahnke: "Pfundgeldlisten", 27.

27 Vogtherr (red.): *Lübecker Pfundzollbücher*, bd. 1-4. *Pfundzolllisten* viser en stor del af Lübecks søhandel i Østersøområdet, deriblandt import fra og eksport til Danmark. Vogtherr: "Einführung", 37.

28 Hormuth: "Hanse", 11, 29.

29 P 1495, 5a, LASH.

30 P 1500, 4b, LASH; P 1518, 6b, LASH. De nævnte eksempler kan udvides med Michel Christensen og Hans Kremer i år 1500, Simen Krul og Mads Pedersen i 1512 såvel som Jens Nielsen og Symen Knudsen i 1518. P 1500, 2a, LASH; P 1512, 5b, LASH; P 1518, 2a, LASH.

31 P 1495, 5b, LASH.

32 P 1495, 8b, LASH.

33 P 1500, 5b, LASH.

34 P 1503, 4b, LASH.

35 Bl.a. P 1495, 6a-7a, 8a, 9a-9b, LASH; P 1496, 2b, 3b, LASH; P 1497, 1a-1b, 2b-3a, LASH; P 1500, 2a-2b, 3b, LASH; P 1503, 4b, LASH; P 1505, 1a-2a, 3b, 4b, LASH; P 1506, 2b-3a, LASH; P 1508, 4a, 5a, 9a, LASH; P 1509, 3b, 6a, LASH; P 1513, 5b, 9a, LASH; P 1518, 1b, 2b-3b, 5a, 7a-7b, LASH.

ofte boede i forskellige byer.³⁶ I sammenhæng med fælles betalte toldbeløb og begrebet *selschop* opstår spørgsmålet, om hestehandlerne fra Holstebro kun rejste og sommetider betalte deres toldbeløb sammen, eller om de også ejede hestene samt andre handelsvarer i fællesskab. Fælles handel havde umiddelbart den fordel, at heste- (og okse-) handlerne delte risikoen ved at investere i levende dyr, der skulle rejse langt, inden de kunne sælges på et fjernt afsætningsmarked. Samtidig behøvede ikke alle medejere at være del af rejsen.

På grundlag af toldregnskaberne er det ikke muligt at afgøre, om der fandtes fælles handel blandt Holstebros hestehandlere, hvordan den foregik i detaljer, og hvorvidt den lignede hanseforbundets selskabshandel. I bund og grund var handelsvarernes ejerforhold ikke af betydning for regnskabsførerne ved toldstederne, så længe de rejssende betalte det påkrævede toldbeløb. Det forbliver derfor uklart, hvorvidt heste- og okseposterne især i Gottorp- og Riberegnskaberne blev ejet og fortoldet i fællesskab. Et nærmere blik på enkelte rejssende tyder på, at fælles rejser eller fælles handel ikke systematisk blev registreret. Selv i regnskaberne fra Plön, der registrerer flere personer om ét toldbeløb, fremgår det ikke, hvem der ejede dyrene. Poul Enemark argumenterer for, at *selschop* betegner et rent rejsefællesskab, hvis deltagere i nogle tilfælde enten betalte det samlede toldbeløb eller passede på gruppens dyr imens.³⁷ Alligevel kan det ikke udelukkes, at i det mindste en del af de fælles rejssende også havde sammensluttet dyrenes ejerforhold.

Nis Tammesen, der flere gange rejste gennem Plön med sit *selschop*, er dokumenteret i Gottorpregnskabet fra 1498 den 19. oktober med 52 okser og 1,5 tønder smør. 19 dage senere rejste han tilbage gennem Gottorp toldsted med humle sammen med Vinter Tammesen og Søren Nielsen, der fortoldede lignende returvarer. Da to af de andre købmænd ikke dukker op i toldregnskabet på deres sydgående rejse, kan det formodes, at de var del af et *selschop*, og at de baseret på deres rejsetider var rejst sydpå sammen med Nis Tammesen, der enten betalte toldbeløbet for hver deres eller for deres fælles okser.³⁸ Et andet eksempel, der viser en fælles rejseaktivitet og samtidig giver anledning til at antage fælles handel, findes i 1519. Simon Thilofsen (fire heste og 57 okser), Per Madsen (43 okser) og Oluf Nielsen (30 okser) forlod efterårsmarkedet i Ribe 8. september med hver deres dyr og betalte deres toldbeløb lige efter hinanden. Otte dage senere betalte Simon Thilofsen told for tre heste og 130 okser i Gottorp, Per Madsen og Oluf Nielsen derimod dukker ikke op i Gottorpregnskabet. Bortset fra én hest svarer antallet af Thilofsens heste i Gottorp til de dyr, som de tre købmænd fortoldede i Ribe. Slut september passerede Simon Thilofsen toldstedet i Gottorp på tilbagereisen med humle.³⁹ Det er usandsynligt, at Thilofsen havde købt dyrene i Ribe, da

36 Cordes: *Kaufmann*, 6-7; Cordes: *Gesellschaftshandel*, 313-26.

37 Enemark: *Studier*, bd. 1, 326-331.

38 G 1498, 39a, 42b, RA.

39 R/K 1519, 15b-16a, RA; G 1519, 35b, 38b, RA.

tolden i Ribe almindeligvis betales af den person, der forlod markedet med dyrene.⁴⁰ Sandsynligvis rejste de tre købmænd fra Ribe med hver deres dyr. Det står åbent, om Simon Thilofsen købte de andres okser, inden han passerede Gottorp, eller om de tre købmænd undervejs slog deres handel sammen og lod Thilofsen fortsætte rejsen med deres fælles handelsvarer.

HOLSTEBROS HESTE OG HESTEHANDLERE I EN INTERNATIONAL SAMMENHÆNG

Holstebros senmiddelalderlige hestehandel koncentrerede sig ikke kun om lokalområdet, men var som en del af Danmarks omfangsrige heste- og okseeksport rettet mod afsætningsmarkeder i det nuværende Tyskland. Med udgangspunkt i Holstebro rejste hestehandlerne til Ribe. Derfra var der mulighed for at fortsætte mod Husum eller Gottorp i retning af Hamborg eller gennem Gottorp, Kiel og Plön i retning af Lübeck.⁴¹ Dette giver anledning til at spørge, hvor langt sydpå og i hvilken retning Holstebros oksehandlere rejste. I mange tilfælde kan rejselængden og rejsemålene bestemmes på grundlag af, hvilke tidspunkter og med hvilke handelsvarer hestehandlerne passerede toldstederne.

Analysen af toldregnskaberne viser tydeligt, at Holstebros hestehandel var rettet mod Gottorp, og at en stor del af hestehandlerne rejste videre gennem Plön og med stor sandsynlighed til Lübeck. Rejsen fra Gottorp til Plön med en hesteflok tog to dage. Alene i 1508 er der overleveret rejsedata på 13 hestehandlere, der nåede denne del af rejsen på to dage.⁴² Syd for Plön er der ikke bevaret informationer om Holstebros hestehandlers ophold ved toldsteder. Alligevel giver rejsetiderne en indikation: Anders Christensen passerende toldstedet i Plön to gange med en tidsafstand på fire dage. På en to-dags rejse fra Plön havde han mulighed for at nå til Lübeck. Et blik på hans handelsvarer gør det endnu mere sandsynligt. Første gang i 1495 betalte han told for tre heste, på tilbagereisen derimod told for ”3 laken wand” (klæde).⁴³ Klæde var en typisk returvarer, der blev forhandlet i Lübeck.⁴⁴

Med to rejsedage mellem Gottorp og Plön samt to dage fra Plön til Lübeck tog hele rejsen fra Gottorp til Lübeck og tilbage otte dage, men der findes kun enkelte eksempler på en tilsvarende rejselængde.⁴⁵ Mange hestehandlere fortoldede deres varer i Gottorp med et tidsinterval på omkring to uger, eksempelvis Christian Tammesen

40 Markedstold betales, når en købmand forlod markederne med handelsvarer. Dette gælder også heste- og oksehandlerne, der rejste fra markederne i Ribe eller Kolding med deres heste eller okser. Passagetold derimod betales, når heste- og oksehandlerne passerede toldstederne, deriblandt Gottorp eller Plön. Enemark: ”Åretold” (anmeldelse), 481; Venge: *Åretold*, 51.

41 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 368, 377; Poulsen: *Land*, 163.

42 G 1508, 5a-5b, 17b, 18b, 39a, RA; P 1508, 2b-3a, 5a-5b, 9a, LASH.

43 P 1495, 1b-2a, LASH.

44 Jahnke: ”Lübecks rolle”, 327.

45 G 1485, 12a, 13a, RA.

i 1491, Nis Tammesen i 1497 og Kel Christensen i 1510.⁴⁶ En mulig forklaring er, at hestehandlerne opholdt sig i Lübeck i flere dage for at afsætte hestene og at forsyne sig med returvarer. Samtidig kan det ikke udelukkes, at en del af hestehandlerne rejste fra Gottorp i retning af Hamborg. Rejsen fra Ribe til Gottorp tog mindst fire dage.⁴⁷ Hvis man antager, at vejen fra Holstebro til Ribe cirka omfattede den samme rejsetid, kan det beregnes, at Holstebros hestehandlere afhængigt af deres opholdslængde i for eksempel Lübeck i det hele taget rejste mellem 24 og 30 dage per omgang og det op til tre gange om året. De anførte rejser og rejsetider viser, at Holstebros heste- og senere oksehandlere frem til 1521 ikke var del af den internationale heste- og oksedrivning længere mod syd end Lübeck og muligvis Hamborg. Poul Enemark påpeger, at rejsetiden med en okseflokk fra Gottorp til Hannover omfattede 17 til 18 dage hver vej, og at en rejse fra Gottorp til Deventer tog mindst 18 til 20 dage.⁴⁸

Holstebros hestehandlere var del af den internationale handel og derfor meget afhængig af den politiske situation, især mellem Danmark og Lübeck. Krige og handelssanktioner havde en stor indflydelse på eksporten af hestene og ses tydeligt i Gottorpregnskabet fra slutningen af 1510 og 1511. På det tidspunkt var Lübeck i alliance med Sverige, som var i krig med Danmark. Under denne del af krigen fandtes et eksportforbud mod Lübeck.⁴⁹ Holstebros hestehandlere rejste alligevel mod Hertugdømmerne, men nævnes i Gottorpregnskabet med et mellemrum på kun tre til 10 dage. Hestehandlerne formåede at sælge deres heste og købe returvarer, men måtte nøjes med kortere rejser samt rejsemål uden for Lübeck.⁵⁰ Et andet klart billede tegner Plönregnskabet fra 1506. I det år under en konflikt mellem Lübeck og Danmark optræder ikke en eneste hestehandler fra Holstebro på rejse i retning af Lübeck.⁵¹

Som allerede antydnet gav heste- og oksehandlen mulighed for at forhandle andre handelsvarer som supplement til dyrene. En del af de handlende tog varer fra Holstebro med mod syd, og endnu flere benyttede sig af det store varesortiment i Lübeck og de andre toldsteder i Hertugdømmerne. På denne måde kunne heste- og oksehandlerne tjene ekstra penge og samtidig forsyne købstaden Holstebro med handelsvarer, der ellers var svære at få adgang til. Lübeck havde som knudepunkt for forskellige handelsveje en stor handelsmæssig og politisk betydning. Carsten Jahnke betegner hansestaden som portalby. Selvom Lübeck gentagne gange var i krig med Danmark, fremmede byens varesortiment samt samarbejdet og konkurrencen med de danske købmænd den danske handel.⁵² Handlen i Hertugdømmerne krævede viden om penge og sprog. Tolden i Ribe betaltes med danske mønter, i Gottorp og Plön derimod med

46 G 1491-92, 9b, 10b, RA (Christian Tammesen); G 1497-98, 13b, 16a, RA (Nis Tammesen); G 1510, 23b, 29a, RA (Kel Christensen). Derudover G 1485, 8a, 10a, 12a, 15a, 24b, 26a, RA; G 1497-98, 6a, 8a, RA; G 1498, 39a, 42b, RA.

47 R/K 1519, 3a, RA; G 1519, 12b, RA. Længere rejsetider ses for eksempel i R 1519, 15b, RA; G 1519, 35b, RA.

48 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 415.

49 Enemark: "Flensborg (op til 1500)", 71; Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 122-124, 165-166.

50 G 1510, 85b, 88a, 93a, 96a, RA; G 1511, 32a, 33b, 43b, 44b, 72a, 74a, RA.

51 P 1506, LASH.

52 Jahnke: "Lübecks rolle", 314, 319, 328-29. Se også Poulsen: "Tilbagegang", 194-95.

lybske mønster. Værdiforholdet mellem valutaerne forandrede sig omkring år 1500. Sproget i Lübeck og Hertugdømmerne var nedertysk – et sprog, som Holstebros hestehandlere måtte begå sig på, når de solgte deres heste og købte andre handelsvarer.⁵³

Typiske eksportvarer fra danske heste- og oksehandlere, som også blev transporteret sydpå af Holstebros hestehandlere, var skind eller huder, fisk og smør.⁵⁴ Skind og huder var den hyppigste handelsvare, der supplerede hestene fra Holstebro,⁵⁵ fisk og smør forekom sjældent.⁵⁶ I mange tilfælde fortoldedes pakker og såkaldte korsbånd, som afhængigt af rejseretningen betegnede forskellige slags handelsvarer og hyppigt blev transporteret på vogne. I sydgående retning var pakker og korsbånd oftest fyldt med skind og huder.⁵⁷ Selvom varerne som udgangspunkt var bestemt til at blive fragtet til det nuværende Tyskland, blev de undertiden solgt undervejs. Mads Christensen fra Holstebro betalte told for en hest og 120 skind i Ribe i foråret 1505, men dukker kun op med hesten i Plön.⁵⁸ Simon Thilofsen rejste til Ribe i efterår 1519, hvor han fortoldede 57 okser og fire heste. På dette efterårsmarked solgte han 18 snes kabliau (torsk) til dronning Christines regnskabsfører, og fisken blev efter markedet fragtet videre til dronningehoffet i Odense.⁵⁹ Christen Bonde rejste med fem heste gennem Ribe og Plön i 1509, og af de oprindelige 120 skind i Ribe nåede kun 60 til Plön. De resterende 60 stykker skind solgte han formentlig på vej til Plön. Handelsvarerne transporterede Christen Bonde på en vogn, der nævnes i Plönregnskabet.⁶⁰ Omvendt havde købmændene også mulighed for at købe flere handelsvarer undervejs.

Holstebros heste- og oksehandlere benyttede sig som mange andre danskere af muligheden for at tage forskellige returvarer med til deres hjemby, og her var klæde, humle, kobber, salt og bly typiske returvarer.⁶¹ Toldregnskaberne viser, at humle og klæde var den hyppigste returvare, der blev fragtet til Holstebro. Salt og bly derimod nævnes ikke.

I de fleste tilfælde er det ikke muligt at afgøre, hvilke slags klæde der blev valgt som returfragt. Klædet betegnes hyppigt uspecifikt som *laken wand* i de nedertyske regnskaber. Eksempelvis rejste Paaske Poulsen Jul nordpå gennem Gottorp med ”11 laken wand” i marts 1489, efter at han to uger før havde fortoldt en hest ved samme toldsted.⁶² Klæde blev ligesom huder og skind hyppigt transporteret i vogne, pakker

53 Piorr: *Königin*, 233-234; Enemark: ”Åretold” (anmeldelse), 481.

54 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 417.

55 P 1495, 5b, LASH; P 1500, 4b, LASH; P 1503, 4a, LASH; R 1504/05, 2b, 3b, RA; R 1509, 1a, 2a, RA; P 1509, 3a, LASH; G 1511, 32a, 43b, RA; P 1513, 5a, LASH.

56 G 1491-92, 21b, RA; G 1498, 39a, RA; G 1501, 51b, RA; R 1504/05, 4a, RA; R 1509, 1a, RA; R efter 1512, 1a, RA.

57 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, s. 416-17; G 1491-92, 9b, RA; G 1498, 14a, RA; P 1500, 3a, 4a-4b, LASH; G 1501, 51b, RA; P 1503, 4a-4b, LASH; P 1505, 5a, LASH; R 1504/05, 2b, RA; P 1508, 5b, LASH; R 1509, 1a, RA; P 1509, 3a, LASH; G 1510, 23b, 85b, RA; G 1511, 12a, 32a, 43b, 72a, RA; P 1513, 5a, LASH; G 1519, 9a, RA.

58 R 1504/05, 3b, RA; P 1505, 2b, LASH.

59 R/K 1519, 20b, RA.

60 R 1509, 2a, RA; P 1509, 3a, LASH.

61 Kristensen m.fl.: *Danmarks byer*, 363.

62 G 1498, 6a, 8a, RA.

og korsbånd og derfor også fortoldet under de samme begreber. I disse tilfælde er det kun rejseretningen og sammenhængen med andre handelsvarer, der peger på klædet.⁶³ Christian Tammesen rejste gennem Gottorp 11. juni 1491 med humle og et korsbånd to uger, efter at han havde passeret samme toldsted på rejsen mod syd. Rejseretningen samt humlen peger på, at korsbåndet sandsynligvis indeholdt klæde.⁶⁴ Den lange vej samt transportomkostningerne sandsynliggør, at kun klæde af god kvalitet, der samtidig ikke blev fremstillet i og omkring Holstebro, udvalgte som returware. Lübeck var som handelsknudepunkt og portalby kendt for et godt udvalg af klæde, blandt andet fra Nederlandene.⁶⁵ Mens klædet fra 1485 stadig var en vigtig returware, mistede det sin betydning for Holstebros hestehandlere sidst i 1400-tallet til fordel for humlen.⁶⁶

Selvom der i mindre omfang blev dyrket humle i Danmark, var det ikke nok til den danske ølproduktion, og store mængder humle blev importeret fra det nuværende Nordtyskland. Humlen var en af Danmarks vigtigste importvarer og udgjorde op til 20 % af Danmarks samlede import.⁶⁷ Øl brygget på humle havde fordele som en længere holdbarhed og en bedre smag end andre former for øl.⁶⁸ Gennem hestehandlernes import af humle var der mulighed for at brygge øl af god kvalitet i Holstebro. Hestehandlernes humleleverancer omfattede gennemsnitligt 13,5 dromt, som svarer til 364,5 kilo.⁶⁹

HESTEHANDLENS OMFANG OG UDVIKLING

Både antallet af hestehandlere og antallet af dyr, der blev fortoldet ved toldstederne, giver et indblik i hestehandlens omfang i Holstebro. Tallene indikerer, hvor betydningsfuld hestehandlen var for købstaden. I toldregnskaberne blev der identificeret 88 personer fra Holstebro, der mellem 1485 og 1521 var involveret i hestehandel. Formentlig fandtes der en del flere hestehandlere fra Holstebro i samme periode, da mange personers herkomst i kilderne ikke kunne identificeres og dermed ikke er medregnet i antallet. De 88 personer var dog ikke alle aktive på samme tid. Nogle hestehandlere var ved afslutningen, og andre var i begyndelsen af deres aktive handelsliv.⁷⁰

En stor del af Holstebros befolkning var på forskellig vis involveret i hestehandlen. Især omkring markedstiderne, da store hesteflokke passerede byen, må der have været travlhed omkring dyrene. Det er indlysende, at hestehandlerne og deres familier levede af hestehandlen. Men derudover krævede de mange heste også hestesko

63 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 401-03, 416; G 1485, 13a, 15a, 24b, 26a, RA; P 1491, 2b, LASH; G 1491-92, 1b, 10b, RA; G 1498, 28b, 39a, RA.

64 G 1491-92, 9b, 10b, RA.

65 Baur: "Barchenthandel", 93; Jahnke: "Aspects", 77.

66 G 1485, 10a, 13a, RA; G 1491-92, 1a-1b, 6b, RA; P 1494, 3a, LASH; P 1495, 2a, LASH; G 1498, 8a, 28b, RA.

67 Enemark: "Humlehandel Danmark", 60-61; Pajung m.fl.: "Handelsnetværk", 35-36.

68 Blanckenburg: *Hanse*, 254-55.

69 G 1485, 13a, 26a, RA; G 1491-92, 1b, 10b, RA; G 1497-98, 16a, RA; G 1498, 28b, 42b, RA; G 1501, 52a, RA; G 1510, 29a, 88a, 96a, RA; G 1511, 33b, 44b-45a, 74a, RA; G 1519, 38b, 46b, RA. Poul Enemark beregner, at en lybsk dromt humle svarer til 27 kilo. Enemark: *Studier*, bd. 1, 138.

70 Se de nævnte toldregnskaber i fodnote 5-8.

og foder, og der var brug for sadler samt andet udstyr til rejsehestene. Det involverede en række andre professioner i byen. Samtidig stod handlen med returvarer og disse varers aftagere i Holstebro i tæt sammenhæng med hestehandlen.

I Gottorpregnskabet fra 1485 findes 71 poster med hestehandlere fra Holstebro, der betalte told for deres heste og i meget mindre omfang for andre handelsvarer. 36 hestehandlere fortoldede alt i alt 392 dyr på kun ét år. For en by, der omkring år 1500 formentlig ikke havde flere end 500 indbyggere, er 36 hestehandlere et meget højt tal. Hvis man antager, at én husstand omfattede omkring fem personer, var en tredjedel af Holstebros borgere hestehandlere i 1485.⁷¹ Gottorpregnskabet fra 1485 er det eneste bevarede toldregnskab, der ret præcist giver mulighed for at aflæse antallet af Holstebros hestehandlere, der rejste til Gottorp på et år. Udfordringerne med kilde-materialet skal ikke uddybes her, men navneproblematikken, manglende eller upræcise herkomstangivelser samt manglende eller ufuldstændige regnskaber fra andre byer til sammenligninger gør det vanskeligt at udtale sig om omfang og udvikling af hestehandlen i Holstebro. Det eneste andet regnskab, hvis data på trods af flere usikkerheder kan sammenlignes, er Gottorpregnskabet fra 1491. I det år var mindst 40 hestehandlere fra Holstebro involveret i den internationale hestehandel i Hertugdømmerne. Tallene fra 1485 og 1491 giver et indblik i hestehandlens omfang i Holstebro i denne tidlige periode.⁷²

Hesteflokkenes omfang varierede lidt, men omfattede mellem 1485 og 1521 gennemsnitligt cirka seks dyr. Grundet fælles betalte toldbeløb i ukendt omfang er der tale om det gennemsnitlige antal dyr per toldoprævning, ikke per hestehandler.⁷³ Antallet af medrejsende dyr antages at være endnu højere, da rejseheste og trækdyr til vogne ikke blev fortoldet.⁷⁴

Mange hestehandlere rejste til Hertugdømmerne to-tre gange om året og investerede megen tid i disse rejser. Hestehandlen må derfor skønnes at have været mere lukrativ end andre indtjeningsmuligheder. En del af Holstebros hestehandlere afprøvede i årene før 1500 også oksehandel. Mattes Laurensen er den første kendte hestehandler fra Holstebro, der ved siden af fire heste fortoldede 75 okser i Gottorp i 1491.⁷⁵ I henholdsvis 1497, 1498, 1500, 1501 og 1505 passerede en til tre personer fra Holstebro toldstedet i Gottorp med deres okseflokk på 10 til 80 dyr, oftest tidsmæssigt i sammenhæng med efterårsmarkedet i Ribe.⁷⁶ Fra 1519 til 1521 havde Holstebros købmænd endeligt etableret sig i oksehandlen. Den 25. marts 1521 fortoldede Vinter Tammesen, Jens Lassen, Jens Nielsen og Simon Thilofsen fra Holstebro sammenlagt 344 okser på forårsmarkedet i Ribe. Holstebro oksehandels omfang var på det tidspunkt blevet større om foråret.

71 Angående forskellige senmiddelalderlige byers befolkningstal og husholdenes størrelse se Kristensen og Poulsen: *Danmarks byer*, 280; Nielsen: *Middelalderen*, 94.

72 G 1485, RA; G 1491, RA.

73 Se de nævnte toldregnskaber i fodnote 5-8.

74 Enemark: *Studier*, bd. 1, 137.

75 G 1491-92, 5b, RA.

76 G 1497, 10a, 13a, RA; G 1498, 39a, 41a, RA; P 1500, 5b, LASH; G 1501, 35b, 39b, RA; R 1504/05, 4a, RA; P 1505, 5a, LASH.

Mange af de senere oksehandlere indledte deres karriere som hestehandlere, og nogle gik efter en overgangsperiode med både heste og okser over til oksehandlen.⁷⁷

Den fremvoksende oksehandel giver anledning til at spørge, hvorfor flere hestehandlere overgik til oksehandel. Mest sandsynligt er økonomiske og praktiske årsager. I mange andre danske byer var oksehandlen allerede af stor betydning i begyndelsen af 1500-tallet.⁷⁸ Holstebros hestehandlere havde internationale kontakter gennem deres rejser og kendte til de gode afsætningsmuligheder af okser i Hertugdømmerne og længere sydpå. Det er nærliggende, at enkelte hestehandlere afprøvede okser som ny handelsvare og havde succes. En sammenligning af en gennemsnitlig hesteflok på seks dyr og en okseflok på 100 dyr, der ikke var ualmindelig omkring 1520, viser en tydelig tendens. Én okse havde mindre værdi end én hest, men krævede det samme toldbeløb (to skilling) ved hvert toldsted. De store okseflokkede var dermed betydeligt dyrere at fortolde. Toldregnskaberne giver imidlertid ingen information om dyrenes værdi, købs- eller salgspriser, da de to skilling per dyr var styktold.⁷⁹ Hestenenes værdi varierede, men salget af føl, som købmænd fra Ribe og Kolding købte i Ribe i 1504, giver et indblik i priser: Dyrene kostede mellem 14 og 15 danske mark stykket og var bestemt til eksporten.⁸⁰ Poul Enemark antager en pris på 4 til 4,5 danske mark per okse i samme tidsperiode.⁸¹ Her skal huskes, at der er tale om indkøbspriser i og omkring Ribe. Indkøbspriser i Holstebro er ukendte, og salgspriser i Hertugdømmerne var en del højere. Salget af en okse i Lübeck kunne give en meget høj gevinst sammenlignet med indkøbsprisen i for eksempel Ribe, og selv efter at have trukket udgifter for transport, drivere, toldbeløb og andre rejseomkostninger fra, var oksehandlen en lukrativ handelsgren.⁸²

HESTE- OG OKSEHANDLERE FRA HOLSTEBRO

Grundet manglen på andre arkivkilder stammer informationer om Holstebros heste- og oksehandlere hovedsageligt fra toldregnskaberne. Mens mange personer kun dukker op én eller få gange, kan en del af købmændene følges i flere år. Dermed fremkommer et mere omfattende billede af deres handelspraksis. Vinter Tammesen og Nis Tammesen eksemplificerer to hestehandlere fra Holstebro, som i mange år var involveret i hestehandlen og sidenhen blev del af Holstebros oksehandel: Vinter Tammesen, der i 1510 var rådmand i Holstebro,⁸³ kan påvises som hestehandler siden 1495. I de følgende år rejste han til Ribe, Gottorp og Plön to til tre gange om året med gennemsnitligt syv heste. Vinter Tammesen medbragte nogle gange skind mod syd som supplement til hestene og købte især store mængder humle som returvare. En okseflok på 35 dyr fortoldede Vinter første gang i 1505 i Ribe. Fra 1518 var han i stort omfang gået over til oksehandlen, og hans okseflokkede omfattede mellem 74 og 110 dyr. Vinter

⁷⁷ R 1521, 16b, RA; Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 262.

⁷⁸ Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 13; Enemark: "Handel", 251-52.

⁷⁹ Enemark: *Studier*, bd. 1, 96.

⁸⁰ Christensen (red.): *Hofholdningsregnskaber*, 168; Piörr: *Königin*, 215; Enemark: *Studier*, bd. 1, 178.

⁸¹ Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 347; Enemark: *Oksehandel*, bd. 2, 42.

⁸² Piörr: *Königin*, 89-90.

⁸³ Nielsen (red.): *Harsyssels Diplomatarium*, 100, nr. 93; Aldal: *Holstebros Historie*, 121.

Tammesen fortsatte alligevel med hestehandel, både uden for markedstiderne i Ribe og til markedstiderne, i kombination med oksehandlen.⁸⁴ Nis Tammesen, hvis hesteflok fra forår eller sommer 1505 blev omtalt i indledningen, optræder i toldregnskaberne fra 1491 til 1508. Ligesom Vinter Tammesen rejste han op til tre gange om året sydpå med sine heste, ofte suppleret med vogne og smør. I flere tilfælde kan det påvises, at Nis Tammesen ikke kun rejste sammen med andre hestehandlere fra Holstebro, men at han ligeledes fortoldede handelsvarer sammen med et *selschop*. Selvom Nis Tammesen fortoldede okser i 1498 og år 1500, fortsatte han bagefter handlen med heste. Nogle af hans hesteflokke var med 20, 24 og 37 dyr usædvanligt store.⁸⁵

Hestehandlernes sociale status i Holstebro er vanskelig at bestemme med sikkerhed. Men handlen tyder på, at de var borgere i byen. Især de store okseflokkene omkring 1520 krævede en vis formue. En del udgifter, deriblandt dyrenes indkøb, toldbeløb og andre rejseudgifter, skulle dækkes, inden dyrene blev solgt. Enkelte hestehandlere havde tæt tilknytning til byrådet. Byrådsmedlem Paaske Poulsen Jul (rådmand 1486, 1503, 1510)⁸⁶ var søn af borgmesteren Poul Jul i Holstebro,⁸⁷ og Simon Thilofsen (borgmester 1510)⁸⁸ såvel som Nis Tammesen (borgmester 1486, 1503 og 1510)⁸⁹ var selv borgmestre.⁹⁰ Vinter Tammesen var ligeledes i byrådet (rådmand 1510).⁹¹ Manglende slægtsnavne i toldregnskaberne gør det svært at udtale sig om familiære forbindelser mellem Holstebros heste- og oksehandlere. Dog ved vi, at Las Villadsen var far til Semen Lassen. Begge var oprindeligt fra Lemvig. Las Villadsen var heste- og oksehandler i Lemvig, hvor han i 1542 var borgmester. Sønnen Semen Lassen blev også aktiv handelsmand. I 1540 rejste begge til forårsmarkedet i Ribe, hvor Las betalte told for 70 okser og Semen for 51 okser og fire heste. Far og søn nåede Ribe sammen og nævnes i regnskabet lige efter hinanden. Semen Lassen flyttede til Holstebro og var senest i 1546 borger i købstaden. Han findes fortsat i toldregnskaberne i Gottorp og Rendsborg med okseflokkene frem til 1556. Både far og søn investerede i græsningsarealer til deres

84 P 1495, 4a, LASH; G 1497-98, 16a, RA; G 1498, 3b, 15a, 27b, 42b, RA; P 1500, 4b, LASH; G 1501, 4b, 15b, RA; P 1505, 3a, LASH; R 1504/05, 2b, 4a, RA; G 1508, 5b, 18b, RA; P 1508, 2b, 5b, LASH; R 1509, 1a, 2a, RA; G 1510, 88a, RA; G 1511, 12a, 32a, 33b, 72a, 74a, RA; P 1513, 5a, 10a, LASH; P 1518, 6b, LASH; R 1519, 3a, RA; G 1519, 8b, 12b, 25a, RA; R 1520, 33b, RA; K 1520, 8a, RA; R 1521, 16b, RA.

85 G 1491-92, 7a, 21b, RA; P 1491, 3b, LASH; G 1497-98, 13b, 16a, RA; G 1498, 15a, 27b, 39a, 42b, RA; P 1500, 3a, 4a, 5b, LASH; G 1501, 14a, 25a, 54a, RA; P 1503, 4b, LASH; P 1505, 3a, LASH; R 1504/05, 4b, RA; G 1508, 39a, RA; P 1508, 9a, LASH.

86 Nielsen (red.): *Harsyssels Diplomatarium*, 100, nr. 93; Nielsen (red.): *Tingsvidner* 5, nr. 5; Nielsen (red.): *Bidrag*, 97.

87 Aldal: *Holstebros Historie*, 290.

88 Nielsen (red.): *Harsyssels Diplomatarium*, 100, nr. 93.

89 Nielsen (red.): *Harsyssels Diplomatarium*, 100, nr. 93; Nielsen (red.): *Tingsvidner* 5, nr. 5; Nielsen (red.): *Bidrag*, 97.

90 Muligvis var hestehandleren Anders Christensen (hestehandel mindst mellem 1491 og 1500) den samme som Anders Christensen, der var borgmester i Holstebro i 1503. Nielsen (red.): *Tingsvidner* 5, nr. 5. Angående Anders Christensens hestehandel se P 1495, 5b, LASH; P 1512, 6a, LASH; R 1519, 3a, RA; G 1519, 12b, RA; R 1520, 33b, RA; R 1521, 16b, RA; R 1540, 3a, RA.

91 Nielsen (red.): *Harsyssels Diplomatarium*, 100, nr. 93.

oksehandel. Ved Holstebro fik Semen Lassen i 1549 et livsbrev på engstrækninger.⁹² En anden heste- og oksehandler fra Holstebro, der investerede i græsningsarealer til okserne, var Jens Lassen. Han havde Hindselgård i Thy i pant af kronen i 1542. Lenet overgik efter hans død til enken, Anne Christensdatter.⁹³ Hun var en af kun fire ikke adelige kvindelige lensmænd i Danmark i 1500-tallet.⁹⁴

KONKLUSION

Holstebros hestehandel var omfangsrig, involverede mange personer i og omkring byen og var i høj grad organiseret. Det store omfang af Holstebros hestehandel og dens betydning for byen påvises gennem mindst 88 og formentlig en del flere personer fra Holstebro, der drev hestehandel mellem 1485 og 1521. Alene i 1485 fandtes der 36 hestehandlere fra Holstebro, som udgjorde omkring en tredjedel af Holstebros borgere. Hestehandlens organisation fremtræder ikke kun gennem byens tre årlige markeder, men ligeledes gennem dyrenes opdræt i lokalområdet og hestehandlernes fælles rejser og muligvis endda fælles handel. Købstaden Holstebro kan dermed allerede i årene omkring år 1500 ses som en by i en international sammenhæng. De fleste af Holstebros hestehandlere rejste gennem toldstedet i Ribe til Hertugdømmerne og Lübeck for at afsætte deres hesteflokke. Hestehandlernes lange rejser samt deres viden om afsætningsmarkeder er samtidig udtryk for deres mentale geografi. Ligeledes muliggjorde heste- og oksehandlen Holstebros forsyning med internationale handelsvarer fra portalbyen Lübeck, som købmændene medførte som returvarer.

Hestehandlernes deltagelse i hesteeksporten til Hertugdømmerne og Lübeck krævede en del viden, blandt andet om sprog, den politiske situation, møntsystemet uden for Danmark samt tilbud og efterspørgsel på internationale handelsvarer. Selvom der sandsynligvis var personer med danske sprogkunderskaber i Gottorp, var det almindelige sprog især i den sydlige del af Hertugdømmerne og i Lübeck nedertysk. Toldbeløbene i Ribe betaltes med danske mønter, i Gottorp og Plön derimod med lybske skilling. Hestehandlerne fra Holstebro kendte til, hvilke handelsvarer ud over hestene der var afsætningsmulighed for. Derudover krævedes kendskab til rejseruter, markedstider og de toldsteder, hvor der skulle betales marked- eller passagetold.

Analysen af dyrenes opholdssteder og bevægelsesmønstre viser, at de fleste heste på ingen måder var stationære i deres tilknytning til byen. En del heste fungerede som rejsedyr, der sammen med deres ejere rejste til og fra Holstebro. Andre heste tjente som handelsvare og blev først hentet fra de omkringliggende landområder til byens markeder og rejste efterfølgende hele vejen til det nuværende Tyskland og, efter de blev

92 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 455; Enemark: *Oksehandel*, bd. 2, 313, bilag 52, 327, bilag 61, 329, bilag 62; *Danske Magazin*, 4. række, bd. 1, 254; Erslev m.fl. (red.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, 252, 431; R 1540, 4a, RA.

93 Enemark: *Oksehandel*, bd. 1, 456; Aldal: *Holstebros Historie*, 103, 121; Erslev m.fl. (red.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, 249; Bricka (red.): *Kancelliets Brevbøger 1551-1555*, 89, 209.

94 Jacobsen: *Magtens kvinder*, 130. Fra 1500-tallet er der overleveret navne på 193 kvindelige lensmænd i Danmark, der næsten udelukkende var adelige. Over halvdelen af alle forleninger til kvinder stod i sammenhæng med deres ægtefælles, den tidligere lensmands, død. Jacobsen: *Magtens kvinder*, 128-29.

solgt, under tiden videre til Holland. Transportdyr derimod rejste tilbage til Holstebro og sikrede købstaden adgang til handelsvarer sydfra.

Indtil videre er det blevet fremhævet i litteraturen, at der fandtes oksehandel i Holstebro omkring 1520, og at hestehandlen uden for markederne førte til hestehandlens nedgang i slutningen af 1600-tallet. De nye resultater viser imidlertid, at Holstebros hestehandlere allerede omkring år 1500, og dermed tidligere end hidtil antaget, begyndte med at deltage i den internationale oksehandel. Økonomiske og praktiske fordele som en højere gevinst og muligheden for at drive større okseflokk fremstår som årsag til, at en del af Holstebros hestehandlere afprøvede handlen med okser og var fast etableret i den internationale oksehandel fra 1519 til 1521. En del af de oprindelige hestehandlere vedblev alligevel med at forhandle heste, der fortsat var en vigtig handelsvare i Holstebro.

UPUBLICERET MATERIALE

Landesarchiv Schleswig-Holstein [LASH]

LASH, Abt. 1, Nr. 7, Plöner Zollrechnungen 1491, 1492, 1494, 1495, 1496, 1497, 1500.
LASH, Abt. 1, Nr. 8, Plöner Zollrechnungen 1503, 1505, 1508, 1509, 1511, 1512, 1513, 1518.

Rigsarkivet, København [RA]

RA, Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 5.

- Ribe Toldregnskab 1504/05.
- Ribe Toldregnskab 1509.
- Ribe Toldregnskab efter 1512.

RA, Regnskaber 14331559: Ribe og Kolding toldregnskaber (1501-1524), pakke nr. 12.

- Ribe og Kolding Toldregnskab 1519, 25/3, hæfte 1, 1a-13b.
- Ribe Toldregnskab 1519, 24/6, hæfte 1, 14a-14b.
- Ribe Toldregnskab 1519, 8/9, hæfte 1, 15a23a.
- Ribe og Kolding Toldregnskab 1520, 25/3, hæfte 1, 31b-40b.
- Ribe Toldregnskab 1520, 8/9, hæfte 2, 1a6a.
- Kolding Toldregnskab 1520, 4/10, hæfte 2, 7a12a.
- Ribe Toldregnskab 1521, 25/3, hæfte 2, 13a17a.
- RA, Regnskaber 1433-1559: Riberhus Lens regnskab (1537-1540), pakke nr. 28.

RA, Regnskaber 14381559, Slesvigske og Holstenske Regnskaber indtil 1580: Gottorp toldregnskab (14841579), pakke nr. 17, Gottorp Toldregnskab 1485.

RA, Sønderjyske Fyrstearkiver, Hertug Frederik 1.: Toldregnskaber (14901519), pakke nr. J 3, Gottorp Toldregnskab 14901491, 14911492, 1497-1498, 1498, 1501, 1508.

RA, Sønderjyske Fyrstearkiver, Hertug Frederik 1.: Toldregnskaber (14901519), pakke nr. J 4, Gottorp Toldregnskab 1510, 1511, 1519.

PUBLICERET MATERIALE

- Achelis, Thomas Otto: "Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels", *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, 60, 1931, 173-212.
- Aldal, Jens Ingvar: *Holstebros Historie gennem Tiderne. 1274-1939*, Holstebro: Hilmer Thomsens Boghandel, 1939.
- Bang, Nina: "Dansk Studehandel i 2. halvdel af 16. Århundrede", *Historisk Tidsskrift*, 7 (1) 1897-1899, 328-45.
- Baur, Kilian: "Der spätmittelalterliche Barchenthandel vom Heiligen Römischen Reich nach Dänemark", *Hansische Geschichtsblätter*, 131, 2013, 77-110.
- Baur, Kilian: *Freunde und Feinde. Niederdeutsche, Dänen und die Hanse im Spätmittelalter (1376-1513)* (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, ny række, bd. 76), Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 2018.
- Blanckenburg, Christine von: *Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet* (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, ny række, bd. 51), Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2001.
- Bricka, Carl Frederik (red.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1551-1555*, København: Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri, 1885-1886.
- Bøgh, Anders: "Økonomi, administration og kongelige magtbaser i middelalderen og senere". I Anders Bøgh, Helle Henningsen og Kristian Dalsgaard (red.): *Nørre Vosborg i tid og rum*, bd. 1: *Borg og herresæde*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2014, 59-72.
- Christensen, William (red.): *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, København: Græbes Bogtrykkeri, 1904.
- Cordes, Albrecht: *Spätmittelalterlicher Gesellschaftshandel im Hanseraum* (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, ny række, bd. 45), Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 1998.
- Cordes, Albrecht: *Wie verdiente der Kaufmann sein Geld? Hansische Handelsgesellschaften im Spätmittelalter* (Handel, Geld und Politik vom frühen Mittelalter bis heute, hæfte 2), Lübeck: Schmidt-Römhild, 2000.
- Danske Magazin, indeholdende Bidrag til den Danske Historie og det Danske Sprogs Oplysning*, 4. række, bd. 1, udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, København: J. H. Schulz, 1864.
- Enemark, Poul: "Anmeldelse af 'Fra Åretold til toldetat'", *Historie/Jyske Samlinger*, ny række 18, 1989, 471-84.
- Enemark, Poul: "Hestehandel (Danmark)". I Allan Karker (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, bd. 6, København: Rosenkilde og Bagger, 1961, 524-32.
- Enemark, Poul: "Humlehandel Danmark". I Allan Karker (red.): *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*, bd. 7, København: Rosenkilde og Bagger, 1962, 58-62.
- Enemark, Poul: "Danmarks handel i senmiddelalderen. En niche i europæisk økonomisk udvikling?". I Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Danmark i senmiddelalderen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1994, 241-58.

- Enemark, Poul: *Dansk oksehandel 1450-1550. Fra efterårsmarkeder til forårsdrivning*, bd. 1 og 2, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2003.
- Enemark, Poul: "Flensborg og oksehandelen i årtierne op til 1500", *Sønderjyske årbøger*, 1989, 67-98.
- Enemark, Poul: "Flensborg og oksehandelen i årtierne efter 1500", *Sønderjyske årbøger*, 1991, 35-72.
- Enemark, Poul: "Lybæk og Danmark. Skæbnemodstandere eller handelspartnere?". I Poul Enemark, Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Kongemagt og samfund i middelalderen. Festskrift til Erik Ulsig på 60-årsdagen 13. februar 1988* (Arusia, bd. 6), Aarhus: Arusia, 1988, 161-89.
- Enemark, Poul: *Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport = Studien über Zollrechnungsunterlagen zu Beginn des 16. Jahrhunderts. Mit besonderer Berücksichtigung des dänischen Rinderexports*, bd. 1 og 2, Aarhus: Aarhus Stiftsbogtrykkerie, 1971.
- Enemark, Poul: "Vesteuropa, Lybæk og dansk handel i senmiddelalderen", *Historisk Tidsskrift*, 91 (1), 1991, 361-401.
- Erslev, Kristian Sophus og Arthur Julius William Møllerup (red.): *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, København: Nielsen & Lydiche, 1881-1882.
- Graugaard, Esben: *Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet. Studie i netværket omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2009.
- Hormuth, Dennis: "Die Hanse in Fehde – Seeraub und Diplomatie". I Carsten Jahnke, Dennis Hormuth og Sönke Loebert (red.): *Die Hamburgisch-Lübischen Pfundgeldlisten 1485-1486* (Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien und Hansestadt Hamburg, bd. 21), Hamburg: Hamburg University Press, 2006, 13-41.
- Hvidtfeldt, Johan: "Holstebro Markeder i ældre Tid", *Hardsyssels Aarbog*, 30, 1936, 1-13.
- Jacobsen, Grethe: *Magtens kvinder før enevælden*, København: Gads Forlag, 2022.
- Jahnke, Carsten: "Die hamburg-lübeckischen Pfundgeldlisten von 1458/59 und 1480-1487", *Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, 76, 1996, 27-53.
- Jahnke, Carsten: "Lübecks rolle i Danmarks handel i det 15. århundrede". I Mikkel Leth Jespersen og Mikkel Thelle (red.): *Land og by på tværs. Festskrift til Bjørn Poulsen i anledning af 65-års dagen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2020, 313-31, doi:10.2307/j.ctc34wmnxr.
- Jahnke, Carsten, Dennis Hormuth og Sönke Loebert (red.): *Die Hamburgisch-Lübischen Pfundgeldlisten 1485-1486* (Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien und Hansestadt Hamburg, bd. 21), Hamburg: Hamburg University Press, 2006, doi: 10.15460/HUP.STAHLH.21.75
- Jahnke, Carsten: "Some Aspects of Medieval Cloth Trade in the Baltic Sea Area". I Kathrine Vestergård Pedersen og Marie-Louise B. Nosch (red.): *The Medieval Broadcloth. Changing Trends in Fashions, Manufacturing and Consumption* (Ancient Textiles Series, bd. 6), Oxford: Oxbow Books, 2009, 74-89,

- Jürgens, Adolf: *Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts* (Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, bd. 8), Berlin: Curtius, 1914.
- Kristensen, Hans Krongaard og Bjørn Poulsen: *Danmarks byer i middelalderen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2016, doi: 10.2307/jj.608318.
- Nielsen, Helge: *Middelalderen bag tallene. Middelalderens befolkningsudvikling, landbrug, bebyggelse og økonomi belyst ud fra listerne i Kong Valdemars Jordebog og andre kilder*, Nykøbing Sjælland: Bogværket, 2010.
- Nielsen, Oluf August (red.): *Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark*, København: G. S. Wibes Bogtrykkeri, 1867.
- Nielsen, Oluf August (red.): *Gamle jyske Tingsvidner. Samlede og udgivne med Oplysninger, Register og Ordliste*, København: J. Jørgensen & Co., 1882.
- Nielsen, Oluf August (red.): *Harsyssels Diplomatarium. En Samling af hidtil utrykte Diplomer fra Tiden før Reformationen*, København: J. Jørgensen & Co., 1893.
- Pajung, Stefan og Bjørn Poulsen: "Et senmiddelalderligt handelsnetværk. Flensborg-købmanden Namen Jansens købmandsbog 1528-49", *Temp – tidsskrift for historie*, 9, 2014, 23-42.
- Pätzold, Stefan og Marcus Stumpf (red.): *Mittelalterliche und frühneuzeitliche Rechnungen als Quelle der landesgeschichtlichen Forschung* (Westfälische Quellen und Archivpublikationen, bd. 30), Münster: DruckVerlag Kettler, 2016.
- Petersen, Niels: "Dat ene jegen da ander rekent: Ertrag und Perspektiven der Forschung mit Rechnungsquellen". I Gudrun Gleba og Niels Petersen (red.): *Wirtschafts- und Rechnungsbücher des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Formen und Methoden der Rechnungslegung: Städte, Klöster und Kaufleute*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2015, 329-34, doi: 10.17875/gup2015-825.
- Piorr, Mirja: *Königin Christines Hof in Odense und die wirtschaftliche Verflechtung mit der Residenzstadt (1496-1521)* (Residenzenforschung, ny række, bd. 8), Ostfildern: Thorbecke, 2021.
- Poulsen, Bjørn: *Land – by – marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig*, Flensborg: Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 1988.
- Poulsen, Bjørn: "Tilbagegang og vækst i senmiddelalderens danske by". I Søren Bitsch Christensen (red.): *Middelalderbyen* (Danske Bystudier, bd. 1), Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004, 191-248.
- Venge, Mikael: *Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660* (Dansk Toldhistorie, bd. 1), København: Toldhistorisk Selskab, 1987.
- Vogtherr, Hans-Jürgen: "Einführung". I Hans-Jürgen Vogtherr (red.): *Die Lübecker Pfundzollbücher 1492-1496*, bd. 1-4 (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, ny række, bd. 41), Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 1996, 1-48.

MIRJA PIORR, ph.d.
 museumsinspektør
 Holstebro Museum
 mirja.piorr@holstebro-museum.dk

ABSTRACT

Horse trade in Holstebro 1485-1521. Late-medieval urban history in an Animal History perspective

Horse trade played an influential role in the history of Holstebro. Already from 1485 to 1521, horse trade was large in scale, well organized and involved many people in and around the town. The organization of the horse trade consisted of the town's three annual markets, the local rearing of animals and the horse traders' joint journeys and perhaps even collaborative trade. Holstebro's horse traders travelled through the toll in Ribe to the Duchy's of Schleswig and Holstein and to Lübeck several times a year to sell their horse herds. As early as at the end of the 15th century, the horse trade placed Holstebro in an international context and supplied the town with international merchandise brought back by the horse- and cattle traders. Some horse traders established themselves in cattle trade around 1520 and led big cattle herds southward. Nevertheless, the horses kept their status as an important trade item in the town. The importance of the horse- and cattle trade for Holstebro is well documented from the 18th century and onwards. Through the analysis of customs accounts from Ribe, Gottorp and Plön this article confirms horse- and cattle-trade in the 15th and 16th century generating new knowledge about Holstebro's early history. In the Animal History field of research animals are seen as subjects and cultural actors. The article investigates the field's opportunities in relation to late medieval source material. These sources enable a focus on animals as historical subjects, but only to a limited extent their agency. Animal History forms the basis for a new perspective on Holstebro's multispecies history.